

Poklona pampeliškám

Mezinárodně uznávaná jména rostlin mají dvouslovná pojmenování složená z latinského rodového a druhového názvu. Zakladatelem systematické botanické nomenklatury byl v polovině 18. století švédský přírodovědec Carl von Linné. České jmenosloví se dvouslovného pojmenování přidržuje a je rovněž složeno ze jména rodového (např. třezalka) a druhového (tečkovaná). Česká jména rostlin se vyvíjela celá staletí. Řada dnes užívaných označení byla vytvořena bratry Preslovými v první polovině 19. století (bažanka, kakost, las-kavec, šťavel). Jan Svatopluk Presl spolu se svým bratrem Karlem Bořivodem jsou autory našeho prvního systematického zpracování, v r. 1819 vyšlo jejich dílo *Flora Čechica – Kwětena česká*. S poznamenáním lékařských, hospodářských a řemeslnických rostlin. Mnohé další názvy rostlin a jejich popisy vznikaly později díky Františku Polívkovi a Františku Ladislavovi Čelakovskému.

V Naučném slovníku zemědělském (Státní zemědělské nakladatelství, 1966–92) se dočteme, že častým názvem středověkých nebo raně novověkých knih o rostlinách, hlavně lékařských, byl rostlinář. V současné češtině se tímto slovem běžně označuje vedoucí rostlinné výroby, pro naše předky byl rostlinář neživotný, byla to kniha popisující nebo třídící rostliny. Nejstarší rostlináře obvykle obsahovaly jen soupisy. Jejich rozšířením pokračováním byly herbáře neboli bylináře, zelináře (podle latinského herbarius) – v nich býval popis i vyobrazení různých užitečných rostlin. Také slovo herbář se dnes užívá s poněkud jiným významem – znamená sbírku sušených rostlin. Podle údajů v celosvětovém indexu herbářů (*Index Herbariorum*) opatruje největší český herbář Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, obsahuje přes 2,2 milionu položek (např. Živa 2020, 3: LXIII–LXIV); dva miliony položek uchovává také botanické oddělení Národního muzea, v Botanickém ústavu AV ČR mají „pouze“ 150 tisíc položek.

Původní herbáře nebyly primárně určeny ke studiu. Byly to lékařské knihy, které obsahovaly soupis rostlin a jejich léčivých účinků s doporučeními na využití, někdy i s informacemi ke sběru a pěstování. Bývaly řazeny podle abecedy či podobnosti rostlin. V české historii má význačné místo např. Knieha lékařská, kteráž slove herbář aneb zelinář Jana Černého. Herbář vydaný počátkem 16. století v Norimberku popisuje léčivé rostliny a uvádí jejich latinské, české a německé názvy.

Nejrozšířenějším rostlinářem předbělohorské doby bylo dílo renesančního lékaře a botanika italského původu Petra Ondřeje Mattioliho (Pietro Andrea Mattioli, případně Matthiolus). V polovině 16. století publikoval u Jiřího Melantricha z Aventina nejprve své lékařské dopisy a posléze Herbář aneb bylinář (v jiných vydáních: Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný; latinsky Com-

1 *Leontodon* sp. a *Taraxacum* sp. v díle Petra Ondřeje Mattioliho Opera quae extant omnia, hoc est, Commentarii in VI. (1554)

mentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis přeložený Tadeášem Hájkem z Hájků a doplněný pečlivými a věrnými dřevorezovými ilustracemi (obr. 1). Herbář byl překládán do různých jazyků, neboť byl zamýšlen jako praktická příručka k domácímu léčení. S rozvojem knihtisku se totiž knihy staly dostupnými i pro nižší vrstvy obyvatel. V dalších vydáních byl stále doplňován. Navštívíme-li stránky antikvariátů, zjistíme, že zájem o toto dílo je stálý. A jistě nejen proto, že některé postupy léčení jsou používány v bylinkářství dodnes.

Nauku o rostlinách (botaniku) naši předkové označovali podstatným jménem rostlinopis, či rostlinozpýt a také rostlinářství. Současným botanikům se už rostlinopisec ani rostlinozpýtec obvykle neříká, ale v Příručném slovníku jazyka českého (1935–57) jsou tato slova ještě zachycena; už i zde však s hvězdičkou značící řidké užívání. Najdeme tu i přídatné jméno rostlinický, tedy botanický, s příkladovou citací z dobového zdroje: „Nelze žádat, aby každá škola zvláštní rostlinickou zahradu měla.“ Stopy užití těchto výrazů můžeme sledovat nejen ve výkladových slovnících češtiny, ale i na stránkách Živy, a to mimo jiné v příspěvcích Rostlinopis pro nižší třídy škol středních (1896, 6: 192) nebo Jan Evangelista Purkyně (nejen) slezským rostlinozpýtcem (2011, 5: 214–217).

Vraťme se k pojmenování rostlin. Nejnovějším zdrojem zachycujícím latinská a česká jména druhů vyskytujících se na

našem území je Klíč ke květeně České republiky (Academia 2019, viz Živa 2019, 6: CXL–CXLI; 2020, 1: XX), přehled názvů nejen zástupců naší flóry podává také třeba Botanický slovník rodových jmen cévnatých rostlin (Aventinum 2012, více v Živě 2012, 5: CV). Vedle odborných latinských nebo národních názvů má každý jazyk (češtinu nevyjímaje) ještě bohatý slovník názvů lidových, v nichž se odrážejí zkušenosti našich předků a které nás mnohdy překvapí variantností a pestrostí utváření.

Jako názornou ukázkou jsem zvolila rostlinu s nápadným zářivě žlutým květenstvím, kterou znají už malé děti – pampelišku neboli smetanku (<https://pirucka.ujc.cas.cz/?slovo=smetanka>) či smetánku. Václav Větvíčka napsal: „Příklad střídání označení pampeliška a smetánka v očích veřejnosti dospěl téměř do stadia nevysvětlitelnosti a komična.“ Jméno pampeliška se prapůvodně používalo pro dva (dříve někdy nerozlišované) rody *Taraxacum* a *Leontodon*, stejně tak jako se dodnes v běžné neobdobné komunikaci zaměňují názvy pampeliška a smetánka. Lidové názvosloví je výrazně bohatší, o čemž se můžeme přesvědčit v Českém jazykovém atlase (ČJA, <https://cja.ujc.cas.cz>) nebo v Průvodci lidovými názvy rostlin (Academia 2007) – u pampelišky je shromážděno zhruba 80 variantních označení. Materiál zachycený v ČJA zkoumal rozložení nářečních názvů pro dříve uznávané druh smetánku obecnou (lékařskou) – *Taraxacum officinale*, které se na podstatné části našeho území říká obecně pampeliška. V nářečních variantách nacházíme především různé hláskové obměny – pampuliška, pampeluška, pumpiliška, pampeliška, pampališka, pampeliška, pupliška, pumrléka; zvětčené podoby pampelice, pamrdlice, pampelicha, pampeliše nebo pampeluše, pampeluša. Místně jsou doloženy i varianty v mužském rodě – pampelich, pampeliš, pampelich, pampeluch, pumprlík, pampel, pampeloch.

Zkrácení pléska, plíška, plěšek jsou nejspíš motivovány odkvetlým úborem, protože holé květní lůžko připomíná pleš, stejnou motivaci mají nepochybně jména staříček, kněžská pleš, kněžská koruna, kněží koruna, mnichova hlava, mnišská pleš, popí pléska. Občas bývá označována také jako měsíček, měsík, protože jeho žlutá modifikace se pampeliše trochu podobá. Období květu se odráží v názvech májíček, májička, májivka, májík. Dalším zdrojem lidových názvů je bílá hořká šťáva obsažená v rostlině. Proto se pampeliše říkalo mlíč, mlíčí, mlíčen, mlíčák, mlíčník, mlíčauka a rovněž smetana, smetaník nebo obrazně žejdlík čertova mléka, hadí mlíčí. Léčivé účinky této rostliny jsou známy celá staletí, využívá se květenství, listy i kořen. Ten je motivací pojmenování rýpanka, rypačka, rejpanka, dloubanka, dloubačka. Odvary jsou doporučovány při zánětech močových cest a při ledvinových kamenech a pozitivní účinky mají i na trávicí soustavu, což dokládají jména uvedené v Průvodci lidovými názvy rostlin – silný kořen, bylina čůravá, počůránek.

Už se těším, až nám po zimním období bude v přírodě tato „obyčejná“ rostlina opět společnicí.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.